C. Berg

lets over de Javaanse woorden tekwan en tekon

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 130 (1974), no: 2/3, Leiden, 313-323

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

IETS OVER DE JAVAANSE WOORDEN

TEKWAN EN TEKON

1. Volgens JFC 5,224 komt in de Nāgarakṛtāgama tienmaal het woord *tēkwan* voor; als algemene betekenis geeft Pigeaud daar op: "naturally, in fact". Gaat men de afzonderlijke gevallen na in JFC 3, dan blijkt "naturally" in de vertaling het vaakst voor te komen; tweemaal, in 56,1,a en in 57,4,d, vindt men "in fact", hetgeen Pigeaud in JFC 2,9 sq. als stoplap beschouwt; apart staat het geval van 68,4,d, waar volgens Pigeaud van een boom gezegd wordt, dat hij is "of a nature to have its place in the interstice". In het laatstgenoemde geval heeft Pigeaud het op *tēkwan* volgende woord geëmend — cf. JFC 2,82 — tot een irrealiteitsvorm, *munggwa*, en de waarde van *tēkwan munggwa* zou, volgens hem, zijn: "in aanmerking komen om zich te bevinden in . . ."; *tēkwan* zou dan, dunkt mij, een synoniem zijn van *yogya*, zoals dit woord door de Javaanse kakawin-dichters gebruikt wordt.

Het geval van 68,4,d, door Pigeaud zelf in een uitzonderingspositie geplaatst, mag hier buiten beschouwing gelaten worden; niet slechts ontbreekt in de overgeleverde tekst de irrealiteitsvorm, die de afwijkende

Afkortingen. *AW*, Arjunawīhā, ed. Poerbatjaraka, BKI 82. *BJ*, Bibliotheca Javanica, ed. Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. *BK*, Bhomakāwya, ed. Friederich, VBG 24. *BKI*, deze Bijdragen. *BTJ*, Babad Tanah Jawi, ed. Olthof, 's-Gravenhage 1941. *BY*, Bhāratayuddha, ed. Gunning, 's-Gravenhage 1903. *Cod. L.B.*, handschrift, Leidse Universiteitsbibliotheek. *CSW*, Cappeller, Sanskrit-Wörterbuch, Strassburg 1887. *GIL*, Winternitz, Geschichte der indischen Litteratur, Leipzig 1904 sqq. *HW*, Hariwangṣa, ed. Teeuw, VKI 9. *JFC*, Pigeaud, Java in the Fourteenth Century, The Hague 1960 sqq. *JNH*, Gericke-Roorda, Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek, ed. 1901, Amsterdam-Leiden. *KBW*, van der Tuuk, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, Batavia 1897 sqq. *KP*, Kidung Pamañcangah, ed. Berg, Santpoort 1929. *Nag.*, Nāgarakṛtāgama, ed. Kern-Pigeaud, in JFC. *OJNW*, Juynboll, Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst, Leiden 1923. *PJNH*, Pigeaud, Javaans-Nederlands Handwoordenboek, Groningen-Batavia 1938. *SBS*, Cohen Stuart, Geschiedenis van Baron Sakéndhèr, Batavia 1850. *SD*, Smaradahana, ed. Poerbatjaraka, BJ 3. *Sum.*, Sumanasāntaka, onuitgegeven. *TBK*, Teeuw, Het Bhomakāwya, Groningen-Batavia 1946. *VAWL-NR*, Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks. *VBG*, Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. *VKI*, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.

vertaling van *tĕkwan* zou moeten rechtvaardigen, ook blijkt uit jongere verhalen, BTJ 264,11 sqq. en SBS 559 sqq., dat 68,4,d op vervloeking van Bharāḍa slaat, niet, zoals Kern destijds aangenomen heeft, op vervloeking van een boom; correctie van de hoofdzaak maakt iedere poging om het *tĕkwan* van 68,4,d op de basis van Kern's opvatting te verklaren illusoir, en bepaaldelijk een poging om dat te doen met een van elders niet bekende betekenis van *tĕkwan* en via overbodige emendatie. Ook de twee gevallen, waarin Pigeaud aan Prapanca gebruik van een stoplap toeschrijft, mogen buiten beschouwing blijven, omdat de zin van een stoplap bepalen zinloos werk is.

Op de zeven andere gevallen, waarin Pigeaud *tĕkwan* met "naturally" vertaalt, slaat zijn gissing in JFC 2,10, dat "*tĕkwan* is the same word as modern Jav. *tĕkon*: character, nature"; aan de geciteerde woorden laat Pigeaud "probably" voorafgaan, maar welke overwegingen achter het gebruik van "probably" schuilgaan, blijkt niet. De beknoptheid van de aantekening is te betreuren, omdat "naturally" in het Engels zo vaak zinloos gebruikt wordt, dat het, volgens mijn handwoordenboek, synoniem is met "unnaturally"; dat is overigens geen monopolie van onze westerburen, want ook in Nederland kan men de klacht horen: "wij hebben in de vakantie natuurlijk weer regen gehad", en dat "natuurlijk" laat zich vervangen door "alsof de duvel er mee speelt", hetgeen de oorzaak van pech tot iets bovennatuurlijks maakt.

Pigeaud's opmerking over het verband tussen *tĕkwan* en *tĕkon* interesseert mij, omdat ik geneigd ben het *tĕkwan* van alle Nāgarakṛtāgama-plaatsen met "mirabile dictu" te vertalen, behalve dat van 18,2,b; het geval van 18,2,b staat echter apart, omdat er reden is om de hele passus 18,2/5 als onecht te beschouwen; de vier strofen bevatten namelijk een beschrijving van het illustere gezelschap, dat Rājasanagara op zijn reis van 1281 begeleid zou hebben, en wie het hele reisverhaal doorleest zal opmerken, dat het illustere gezelschap in het verdere verhaal geen rol speelt, maar dat evenmin zijn voortijdige terugkeer naar Majapahit vermeld wordt. Wat het *tĕkwan* van 68,4,d betreft, het heeft dezelfde betekenis als Prapanca's andere *tĕkwan*'s, maar een vertaler behoeft daar "mirabile dictu" niet toe te voegen, omdat de context, een verhaal over een vliegende heilige, slechts als beschrijving van een mirakel op te vatten is; de veronderstelling van Teeuw en Uhlenbeck (BKI 114, 236), dat ik in VAWL-NR 59/1,37 het *tĕkwan* van 68,4,d met "nog op het moment dat" heb weergegeven, berust op misverstand, want die woorden geven een aan het verhaal inherente tijdverhouding weer, geheel buiten *tĕkwan* om.

Een antwoord op de vraag, welke abnormale gebeurtenis of situatie Prapanca in elk afzonderlijk geval van *tĕkwan*-gebruik op het oog heeft gehad, behoeft hier niet uitvoerig gegeven te worden; in vier gevallen gaat het om abnormale familierelaties, door Prapanca via vermelding van mythische wezens verduidelijkt, in drie gevallen om het mysterie van *candi Jawi*, en in twee gevallen om de miraculeuze *Rājasanagara/Prajnāpāramitā/Bharāḍa*-configuratie op de grens tussen 1272 en 1273, toen de *Rājapatnī* "stierf" en haar "kleinzoon" zijn eerste verlichting beleefde. Hier gaat het er om, dat vertaling van *tĕkwan* met "mirabile dictu" met het door Pigeaud veronderstelde verband tussen *tĕkwan* en *tĕkon* niet te rijmen is; wie de *Nāgarakṛtāgama* de moeite van bestudering waard acht moet met betrekking tot *tĕkwan* een keuze doen uit diametraal tegenover elkaar staande opvattingen, en daarom is het nuttig enige aandacht te besteden aan het jongere *tĕkon*, dat Pigeaud bij zijn bepaling van *tĕkwan*'s betekenis ter sprake heeft gebracht.¹

2. In PJNH 559 vermeldt Pigeaud *tĕkon* als grof woord voor "(slechte) aard, inborst". Het adjectief en de bepaling der gebruikswaarde ontbreken in JNHW 1,639 sq., maar daar vindt men een verwijzing naar een BTJ-plaats, die naar de passus 242,20 sqq. van Olthof's editie leidt. Men leest er, dat Mangkurat II zijn volwassen zoon, de latere Mangkurat III, vermaand, berispt en bedreigd heeft; de verbolgen vader zou hebben gezegd:

Satēmēne bangĕt sumĕlang ing atiningsun ndĕlēng tĕtĕkonira. Ing samang-sane tĕtĕkonira kang ala iku ora sira-mareni, ingsun ora tega tinggal karaton marang sira.

Om je de waarheid te zeggen, ik maak me ongerust met het oog op je *tĕtĕkon*. Zolang je niet met die slechte *tĕtĕkon* breekt, kan ik er niet toe besluiten jou het koningschap te laten erven.

Deze passus steunt Pigeaud's toevoeging van het adjectief "slecht" in PJNH 559, maar niet per se zijn plaatsing van het adjectief tussen haakjes, en in het geheel niet zijn bepaling van de gebruikswaarde, omdat het betoog van Mangkurat II krachtig, maar bepaald niet grof is, en het gebruik van de pronomina der kraton-taal grofheid min of meer uitsluit. Mevrouw Ras-Widjiati, wier reactie ik uitgelokt heb zonder haar met een voorafgaande verklaring te beïnvloeden, antwoordde, dat zij *tĕkon* niet kende, maar dat een gangbare zin is *bocah iku pancen eleq tĕkune*, iets, dat men zegt van onhandelbare jongens en meisjes, mits zij jonger zijn dan de spreker, omdat *eleq tĕkune* van

ouderen zeggen onbehoorlijk is; tegenover *eleq tēkune*, zegt zij, staat geen *apiq tēkune*, m.a.w. toevoeging van *ala* of *eleq* is een pleonasme, daar *tēku* per se iets slechts of lelijks suggereert.

De door Mevrouw Ras-Widjiati geproduceerde zin past bij het BTJ-verhaal behoudens het verschil tussen *tēku* en *tēkon* en de toespitsing van het ongunstige oordeel op kinderen. Uit het BTJ-verhaal blijkt, dat de kroonprins *brancah* geacht werd (244,21; 247,36), d.i. bereid om zonder vaste relatie ieder meisje, dat zich daartoe leende, te beslapen; daarom stond zijn vader op een passend huwelijk, met de cousine van de kroonprins, een dochter van pangeran Pugēr, een huwelijk, dat inderdaad gesloten werd, maar spoedig op een breuk uitliep, omdat de kroonprins ongebonden sexueel verkeer aantrekkelijker vond.² Het BTJ-verhaal illustreert de betekenis van het daarin voorkomende *tētēkon*, maar ook het door Mangkurat II gebruikte *sira-mareni* is voor de precisering van belang; men kan iemand vragen met een slechte gewoonte of met een verkeerde vriendin te breken, maar niet met zijn aard of karakter. Het spreekt vanzelf, dat in ongedwongen conversatie tussen iemands aard en iemands gewoonten doorgaans geen scherp verschil wordt gemaakt; het gaat echter in dit opstel om het gebruik van *tēkwan* in een gedicht, welks auteur aan woordgebruik hogere eisen stelt; Pigeaud heeft stellig niet bedoeld, dat zijn "naturally" overal te vervangen is door "habitually" — de vervanging zou namelijk tot nonsens leiden —, en daarom is in dit opstel het verschil tussen "aard" en "gewoonte" van belang.

3. Slaat men KBW sub voce *tēku* op (2,627 sq.), dan ziet men, dat van der Tuuk onder I drie door hem niet vertaalde citaten, waarin *anēku-nēku* voorkomt, geeft, en onder II zegt, dat *tēku* een soort emmer van tal-blad of upih is, waarmee men tuwak opvangt, en dat *tumēku* "water putten" betekent; dat nadere bepaling van het object de werkwoordsvorm *tumēkwakēn* vereist, doet hier niet ter zake. De vertaling van de teksten, waaruit van der Tuuk het voor hem als lexicograaf belangrijkste geciteerd heeft, kost tijd, omdat de teksten meestal slechts in min of meer corrupte vorm ter beschikking staan, en emendatie dan een kwestie van passen en meten is. Van der Tuuk is aan het precisiewerk kennelijk niet toegekomen, want had hij de loci, waarop hij de aandacht gevestigd heeft, kunnen bestuderen, dan zou men nu in KBW 2,627 sq. sub I lezen, dat *tumēku* "water putten" betekent, en sub II, dat op de vermelde plaatsen *anēku-nēku* gebruikt wordt in een figuurlijke betekenis, die nauw bij de primaire aansluit; van der Tuuk heeft

namelijk op verspreide plaatsen in zijn woordenboek vrijwel alle gegevens verstrekt, die men nodig heeft om tot de genoemde conclusie te komen.

De eerste vindplaats, die van der Tuuk vermeld heeft, is BK 55,9. De tekst van deze strofe, die men in de editie van Friederich (VBG 24) vindt, is grotendeels verstaanbaar, maar men komt niet uit met het *adeça denya* van regel d; ik lees *adeçya-deçya*, "een beetje onooglijk", uitgaande van Sanskrt *deçya*, "was sich sehen lassen kann" (CSW 184), en het daarbij passende negatium. Dat levert dan het volgende op:

lěngěng amběk i ngwang amalar turung agati ri jōng nareçwara
 raras ing sakěmbanga katon aněku-něku kurěn mangasy-asih
 sahurip saharša pađa ramya silih-asih anunggal ing manah
 wit adeçya-deçya n ahila ndan ika warěg akālihan hulěs

en de vertaling:

Ik voel me niet op mijn gemak. Ik hoop maar, dat ik nog geen
 sex-appeal heb voor de Vorst,
 want krijgt hij 't moois te zien van (jonge borsten), zou het
 slechts één tepel zijn, dan gaat hij vrouwtje-hengelen, je hart
 vermurwend
 (met praatjes over) "heel het leven één genot" en "heerlijk vrijen,
 één van zin".
 Begin je er, door (slaap)tekort, ook maar een beetje lelijk uit te
 zien, dan is hij niet meer dol op 't delen van je deken.³

Uit de context blijkt de betekenis van *aněku-něku kurěn* niet; wie over meer fantasie dan kennis beschikt blijkt op de vertaling "pas getrouwd zijn" te kunnen komen; weglating van *kurěn* leidt dan tot de merkwaardige vertaling "pas zijn" van OJNW 242, waar bovendien de vindplaats slordig weergegeven is.

Van der Tuuk's tweede verwijzing verschaft echter grotere zekerheid aangaande de samenhang van *aněku-něku* met *tuměku*, omdat in de versregel, waarin *aněku-něku* voorkomt, tevens de upih vermeld wordt, die volgens KBW 2,627 het materiaal voor de *těku* levert, zoals hierboven reeds opgemerkt is. Van der Tuuk's plaatsaanduiding, Sum. 60,4, is te verbeteren tot Sum. 59,4. Omdat de voorafgaande strofe duidelijk het verschil laat zien, dat, naar de maatstaf van de *kāwya*-poëzie, tussen het *Bhomakāwya*- en het *Sumanasāntaka*-niveau bestaat, geef ik beide strofen weer; de tekst van het door mij gebruikte handschrift, cod. L.B. 4519, bevat een aantal onbruikbare woorden, en

wel in 3,a *hawan*, in 3,b *sirasang* en *bibi*, in 3,d *amēñēma*, in 4,c *rumi-manga* en in 4,d *pasungakēna*; de emendaties herkent men aan cursief-druk. De tekst luidt na verbetering:

tan *hopēn* gati sang rarāhawu-hawu wwang ahayu tinuras raras nikā
lūd Bhasmangkura landa rakwa *surasēng* tuha-tuha nika yan sakēng bibir
solah sengēr ikāhangan gēsēng i pambēkan nika tēkap ing Smarānala
yogyākundangan ing manunwani paminggir amēñēmi kaḍatwan ing musuh

mōpih wāhw amayang-mayang ri hati ning mulat anēku-nēku pralāpita
tapwan ranca hatinya kewala walōlwan amagēhakēn ing kakanyakān
kās sēngkannya pilih pucang-pucangan ing Smara rumimangi buddhi ning kawi
yogyānrang kulēning waning rana tēngahnya pasangakēna sēmba-sēmbahan

De hogere kwaliteit — nogmaals: volgens de Indisch-Javaanse maat-staf — van deze strofen staat duidelijke vertaling in de weg, omdat dubbelzinnige woorden niet met enkelvoudige equivalenten weer te geven zijn. *Anēku-nēku pralāpita* — Sanskrt *pralapita* betekent “jammerklacht”, maar wordt op Java in de vorm *pralāpita* gebruikt voor “uitingen van minverlangen” — suggereert “uit iemands binnenste een blijk van hartstocht naar de oppervlakte brengen, als water uit een put”, en de mooie borsten van een meisje, die dat effect hebben, vervullen dus de functie van een uit upih vervaardigd emmertje; *upih* is de bladschede en *mayang* de bloem van de areca-palm, en *upih amayang* suggereert dus “borst met tepel”, daar “bloem van de borst” een poëtische aanduiding van de tepel is. Tevens betekent *amayang-mayang*, van het grondwoord *wayang*, ongeveer hetzelfde als het Maleise *mēmbayangkan*; de dichter heeft zich veroorloofd *amayang* in de ene zin met *amayang-mayang* in de andere zin tot een eenheid te versmelten. Het *kulēning* van 4,d betekent “schel” en suggereert “priesterschel” = *bajra*, maar daar *bajra* tevens de naam is van een wapen, staat “schel van de krijgsman” voor *curiga*, “dolk”, “lemmet” (Sanskrt *churikā*, “mes”), vaak in poëzie gebruikt voor beschrijving van het middel van een rank meisje, dat men met de vingers omspannen kan, indien men de toppen zo tegen elkaar legt, dat de handen in de houding van het traditionele eerbetoon (*sēmbah*) komen. Gezegd van een bijzonder mooi meisje betekenen de twee strofen dan:

Het eist wel geen betoog, dat dāt, waarmee de mooie meisjes, die zich mooier maken, liefde wekken, (slechts) van háár geërfde charme is;

ja, zelfs is (dat, wat uit de mond kwam van) Bhasmangkura niet meer dan loog, zegt men, met 't zoete pruimpje van háár lippen vergeleken.

Haar gang en haar gebaar straalt van haar innerlijke vurigheid, door Smara's gloed gewekt, de hitte uit, zodat zij gezellin zou kunnen zijn van ('t krijgsvolk), dat het grensgebied in brand steekt en des vijands stad in as legt.

Zij heeft een upih-(paar), dat pas de mayang draagt, waarmee zij, wie haar ziet verwarrend, uit zijn hart het teken van de passie put, (maar daar) haar eigen hart nog niet de smart der liefde kent, bevestigt zij (aldus) uitsluitend 'tgeen haar maagdelijke kracht is. Hard zijn haar steile heuvels, pinang-noten, denk ik, van de Liefdegod, en minneprikkels voor des dichters geest.

En wat haar leest betreft: als ware zij gesneden op de maat van tot sěmbah gevouwen handen, kan zij met de schel des krijgmans competeren.⁴

Het derde citaat van KBW 2,627 verschaft na het tweede geen nieuws; het daarin voorkomende *angěnah* moet vervangen worden door *angěnoh*, "bruikbaar", "geschikt tot", want dan krijgen we: *wětisnya lagi kengin-engin angěnoh ring aněku-něku cihna ning rimang*, "haar kuiten, op haar leeftijd aantrekkelijk, zijn geschikt om een uiting van hartstocht uit de diepte van je gemoed te doen opwellen".

4. Twee van de drie voorbeelden van KBW 2,627 bevatten een *aněku-něku*, dat "uiting van hartstocht" tot object heeft, terwijl in het derde geval een woord voor "echt-", althans "bedgenote", object is. De geringe hoeveelheid bekende vindplaatsen laat geen oordeel toe over de relatieve frequentie der twee constructies, en zelfs het frequentieverschil van KBW 2,627 valt weg, indien wij van een citaat in KBW 1,486 gebruik maken. Het gewone woord voor "water putten" is in het moderne Javaans *ngangsu*; ook dit woord wordt tevens in figuurlijke zin gebruikt, maar betekent dan "kennis vergaren".

Merkwaardig, maar stellig toevallig is, dat van der Tuuk in KBW 1,486 hetzelfde onnodige verschil maakt als in 2,627, ditmaal door onderscheiding van *angsu* en *hangsu*, en dat hij het figuurlijke gebruik niet doorzien heeft. Belangrijker is echter, dat het citaat sub voce *angsu* een supplement levert voor het *aněku-něku kurě* van BK 55,9, want het bevestigt de conclusie, dat het *aněku-něku* van KBW 2,627 een woord voor "putten" in overdrachtelijke zin is. Het citaat luidt: *tan yogya ngwang atěmwa tanpāsir ing angsu rarā rahayu tan pasingsingan*, "er is

weinig kans voor mij om een weergaloos (?) mooi meisje te vinden zonder ook maar enig water-putten". Van der Tuuk heeft een vraagteken geplaatst bij *angsu*; dat is overbodig, omdat uit JNHW 1,213 blijkt, dat het grondwoord *angsu* als nomen actionis optreedt, en omdat BK 55,9 de in *angsu* vervatte suggestie verduidelijkt. Mijn vraagteken staat bij "weergaloos", omdat de betekenis van *tan pasingsingan* niet met zekerheid vast te stellen is; mijn gissing is, dat *singsingan* nevenvorm van *sungsungan* als passief participium bij *manungsungakĕn*, "tegemoet doen gaan", is, en dus "degene, tegenover wie men komt te staan", "tegenpartij", "concurrent", betekent.⁵

5. Het participiale equivalent van *anĕku-nĕku kurĕn* is *kurĕn tĕku-tĕkwan*, "een opgehangeld > opgescharreld vrouwtje", in populair Nederlands "een (losse) scharrel", in het woordenboek van van Dale keurig omschreven met "meisje dat zich leent tot ongeregelde en niet ernstige liefdesverhoudingen". Het participiale equivalent van *anĕku-nĕku pralāpita* is *pralāpita tĕku-tĕkwan*, "uiting van hartstocht, opgewekt door aanschouwing van de charme van een meisje". Dat een participium de betekenis overneemt van de combinatie, waarin het traditioneel gebruikt wordt, is in de geschiedenis van het Javaans een normaal verschijnsel, en eveneens is normaal, dat in jonger Javaans een participium met reduplicatie een participium met grondwoordverdubbeling vervangt.

De vraag is nu, of het *tĕtĕkon* van BTJ 242,39 voor "losse scharrel" staat dan wel voor "uiting van hartstocht". Voor de vertaler maakt het enig verschil, of hij Mangkurat II laat zeggen "je moet de meiden mijden" dan wel "je moet je hartstocht bedwingen", maar een Javaan heeft te maken met één *marenana tĕtĕkonira*, en met één situatie, waarin "bedwinging van hartstocht" met "meiden mijden" samenvalt; er is bovendien, wegens de mededeling van Mevrouw Ras-Widjiati, reden om te veronderstellen, dat *tĕtĕkon* sinds lang een versteende uitdrukking is, die niet meer met een woord voor "water putten" in verband gebracht kan worden. Wie onder deze omstandigheden een Javaanse informant naar de betekenis van *tĕtĕkon* vraagt kan licht een antwoord krijgen, dat hem "aard", "karakter", ingeeft; in BTJ 247,36 vindt men trouwens in onmiddellijke aansluiting aan het reeds genoemde *brancah* het woord *watĕkan* gebruikt, weliswaar als versteend participium van *amatĕk*, "slepen", vergelijkbaar met *tĕtĕkon* als versteend participium van *tumĕku*, "naar boven trekken", maar eer met "aard" te vertalen. Pigeaud's bepaling van *tĕkon*'s betekenis in PJNH 559 is dus desnoods

acceptabel; mijn bezwaar richt zich tegen het in JFC 2,9 gelegde verband tussen *tĚkon* en het Nāgarakrtāgamase *tĚkwan*, omdat daar met het in Prapanca's tijd en milieu nog gebruikelijke *anĚku-nĚku*, "putten", "opscharrelen", "opwekken", geen rekening is gehouden.

6. De vraag aangaande de herkomst van het Nāgarakrtāgamase *tĚkwan* blijve open. Prapanca gebruikt het woord mijns inziens in de zin, waarin het *tĚka* en het *koq* van het jongere Javaans voorkomen, zinslementen, die verwondering van de spreker reflecteren; vervorming van *tĚkwan* tot *tĚka* en *koq* ligt binnen de grenzen der bekende mogelijkheden. Mag ik raden, dan is *tĚkwan* te herleiden tot een **kwa*, dat in het Malagasy (spelling: *koa*) zelfstandig, doch naast *kukwa* (spelling: *koko*) voorkomt, en vindt *tĚkwan* zijn naaste verwant in *rakwa*, "zegt men". Niemand behoeft zich echter te houden aan deze gissing, want voor degene, die zich met vergelijking van Indonesische talen bezighoudt, behoren de woordjes met louter syntactische functie — naast **kwa* staan *pwa*, *mwa*, *ywa* en *jwa* — tot de moeilijkste gevallen.

NOTEN

1. De wijze, waarop *tĚkwan* in andere teksten gebruikt wordt, blijft buiten beschouwing, zodat mijn opmerkingen niet in strijd zijn met die van Zoetmulder, die in VBG 79 de taal van het drie eeuwen oudere Ādiparwa besproken heeft; zie aldaar p. 204 sq. Wel is mij gebleken, dat het gebruik van *tĚkwan* in de betekenis "mirabile dictu" of een variant hiervan niet tot de Nāgarakrtāgama beperkt is.

2. De BTJ-verhalen over Mangkurat III dienen ter verklaring, en eventueel ter rechtvaardiging, van het optreden van pangeran PugĚr als Pakubuwana I; de betrouwbaarheid van het verhaal over het gedrag van de kroonprins is dus wellicht beperkt, maar die kwestie is hier niet aan de orde. Het huwelijk van de kroonprins met zijn cousine is in overeenstemming met de Majapahitse traditie, maar suggereert dan ook oppositie tussen twee kraton's; dezelfde "kraton-tegenstelling" komt tot uiting in het verhaal over het bezoek van de TĚnung WĚlanda aan Kartasura (BTJ 264,11 sqq.).

3. Cf. TBK 148, waar Teeuw BK 55,9 anders vertaald en zijn moeilijkheden toegelicht heeft. *SakĚmbanga* is een irrealiteitsvorm van de ongerijmde veronderstelling; mijn vertaling van *kĚmbang* met "tepel" berust 1° op het *wunga-wunga ning susu* van AW 3,10,d (cf. KBW 3,626), 2° op de overweging, dat *kĚmbang* slechts met *sa-* kan voorkomen, indien *kĚmbang* slaat op één lid van een paar — het geval dus van *sasisih*; *kĚmbang* is noch als maataanduiders, noch als klasseaanduiders

bij getalvermeldingen in zwang —, en 3° op de overweging, dat de situatie, waarin van een meisje niet meer te zien is dan één tepel, normaliter onvoorstelbaar is; Teeuw's "er uitzien als een bloem" vindt men in SD 27,4,b (*kuměmbang wunga-wari*, "als een rode hibiscus", van de zon gezegd), maar zijn vertaling laat geen verklaring van de irrealiteitsvorm toe. Het subject van *katon* en van de volgende verba is "de koning"; *katon* betekent hier "te zien krijgen" (cf. JNHW 1,610); de vooropplaatsing van *katon*'s object hangt samen met de sterke nadruk, die *sakěmbanga* in de zin krijgt. *Gati* is, anders dan Teeuw aangenomen heeft, in zijn Javaanse betekenis (cf. JNHW 2,574 sub 2) gebruikt, "het belang, dat iemand of iets heeft voor een ander"; gaat het om een meisje, dan schuilt haar *gati* in haar seksuele gedrag en attracties; vandaar de vertaling van *agati* met "sex-appeal hebben", en de vertaling van *pinūrwěng gati*, "in seksuele activiteit geïnitieerd", met "ontmaagd" in KBW 4,720. Voor de betekenis van *ahila* zie KBW 4,11 s.v. *pahilan*; cf. HW 47,2,b: *ahila mangan turū*, "verkommeren door gebrek aan voedsel en slaap". *Warěg* betekent niet "genoeg aan iets hebben" = "tevreden zijn met", maar "genoeg van iets hebben", "beu zijn". Het door van der Tuuk, Juynboll en Teeuw veronderstelde *wīstadeça*, "land-verhuizer, gastarbeider" (resp. KBW 3,533, OJNW 537 en TBK 148), zou, daar niet het betrokken dorp verdwijnt, met *wītarāga* niet op één lijn staan, en past in BK 55,9,d niet in het metrum; metrisch bezwaar rijst ook tegen Teeuw's "meisje", daar in het Oud-Javaans de normale vorm van het woord *rarā* is.

Ten slotte teken ik aan, dat niet slechts van der Tuuk, maar ook de Balise geleerden *aněku-něku* niet hebben kunnen thuisbrengen; dit blijkt uit de glosse bij het citaat uit BK 55,9 in KBW 2,627.

4. *Bhasmangkura* vindt men in de oudere Javaanse literatuur als eigen-naam en als appellativum; cf. KBW 4,962. Als appellativum vindt men het in de Balise weergave van BY 10,15,a, waar het met het *pinakāgra-cūdāmaṇi*, "hoogvereerde guru's", van de Javaanse tekst correspondeert, en in het citaat Wrt. 32 van KBW 4,321, waar gezegd wordt, aan wie de titel toekomt. Als eigennaam komt het volgens KBW 4,962 voor in Adig. 1,46 sq.; de plaats is helaas moeilijk te vinden. De *Bhasmangkura* van Sum. 59,3,b is kennelijk een auteur, die om zijn "zoete" taalgebruik beroemd is. Ik vermoed, dat *Bhasmangkura* een verbastering is van *Baswangkura* als variant van *Basubhāga*, daar *angkura*, "uitspruitsel", min of meer synoniem is met *bhāga*, "deel"; in KP 1,16 wordt namelijk *Basubhāga* als het klassieke prototype van mpu Kapakisan vermeld en *cūdāmaṇi* genoemd. *Basubhāga* geldt op Java als auteur der Tantriverhalen; zie de opmerkingen van Hooykaas in BJ 2,7 sq., bij wiens mededeling over een Indische *Wasubhāga*, die de plaats van *Wiṣṇu-ṣarman* ingenomen heeft (cf. GIL 3,276 sqq.), misschien aangetekend mag worden, dat *ṣarman* in het Sanskrt een synoniem van *bhaga* is, en dat verbastering van *Wiṣṇubhaga* tot *Wasubhaga* of *Wasubhāga* wegens globale klankovereenkomst niet onmogelijk lijkt. Over die mogelijkheid zou zich echter een deskundige moeten uitspreken; hier gaat het er om,

dat de Bhasmangkura van Sum. 59,3,b een interessante figuur is, al overtreft een prinsessenpruim in smakelijkheid 's mans taal. Die prinsessenpruim heet overigens in regel b *tuha-tuha*, eventueel *tuha-tuhan*; het gewone woord voor "(sirih-)pruim" is *sěpah*, en de wangsalan berust dus op de saamhorigheid van *tuha* en *sěpah/sěpuh* als woorden voor "oud"; met het *tuha-tuha*, "chef", van AW 30,1,c, Nag. 37,2,d (waar *tuha-tuhan* niet uitgesloten is) en PJNH 604 (onder *toewa*) heeft de pruim van Sum. 59,3,b slechts indirect te maken.

Ofschoon de bedeling van het slot van 4,d duidelijk is, is het gebruik van *pasangakěna* in plaats van het verwachte *pasangana* merkwaardig. Het best lijkt men uit te komen met de veronderstelling, dat *pasangakěna sěmba-sěmbahan* te herleiden is tot *pasangan ing sěmba-sěmbahan*, en te vertalen is met "beschouw (haar middel) als *pasangan ing sěmba-sěmbahan*", met *pasangan* als term voor "partner in een paar" en met *sěmba-sěmbahan* als instrumenteel participium, "waarmee men een sěmbah maakt" = "handen"; de partners zijn dan de taillemaat van het meisje en de omtrek van de cirkel, die met de duimen en middelvingers te vormen is. Verba van het type *di-R-i*, welker basis een vorm *R-an* is en die dus, om zo te zeggen, *-an* afgestoten hebben, zijn, meen ik, in het moderne Javaans niet zeldzaam, maar afstoting van *-an* bij aanhechting van het suffix *-ake* (*-akěn*) komt niet vaak voor.

Het *walělwān* of *walōlwān* van 4,b is semantisch het equivalent van het moderne *mlulu* (PJNH 289; cf. *whulen*, PJNH 621), maar in de oudere taal vinden wij toevoeging van *-an* aan het grondwoord, in de jongere vernasalering of het restant van een vorm, die met *um-*afgeleid is geweest. Voor de vergelijking van meisjesborsten met pinangnoten zie men ook KBW 4,50. *Kulěning* wordt in KBW niet vermeld, maar men vindt "schel" s.v. *kleneng* (2,237), in gezelschap van woorden voor "rinkelen"; zie ook, voor varianten met begin-g, KBW 4,750.

5. KBW 1,207 geeft voor *ngasir* "geur opsnuiven"; daar dit een synoniem van *ngambu* is, heb ik aan *asir* de betekenis "zweem, schijntje" van *ambu* (JNHW 1,175) toegekend; *asir ing angsu* betekent dan "een beetje putten" of "iets doen, dat enigszins op putten lijkt". *Tan pasing-singan* wordt in SD 2,17,a en in het citaat Lamb. 9,1 in KBW 2,235 op schoonheid van een vrouw betrokken, in Sum. 44,1,c op die van een man, en in een citaat in KBW 3,425 op een fraaie waterval of spuijer; in een der citaten wordt het met *tan patanding* weergegeven.

JNHW 1,213 suggereert, dat *pěngangsu* voor "bijzit" gebruikt wordt, in welk geval het dicht bij *těku-těkwan* en *tětěkon* als woord voor "iemand's liefde" zou staan. Slaat men echter de vermelde vindplaats op, dan blijkt *pěngangsu* daar "waterputster" te betekenen; het gaat om een passus in de lakon Alap-alapan Surtikanti, waar deze dochter van koning Salya zich amoureuus gedraagt tegenover een vorst, die echter slechts droomt, als gevolg van de emotie der omhelzing ontwaakt, en dan een varken in zijn armen blijkt te hebben; het argument is hier, dat de dromer moeilijk de dochter van Salya als kandidaat-bijzit kan hebben beschouwd, al was de droom bedrog.